

Щукін Є. О.

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології
Інституту заочної та дистанційної освіти Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова (Україна, Миколаїв),
yevgen.shchukin@nuos.edu.ua

Гончарова О. О.

аспірант кафедри соціологічних наук Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
yevgen.shchukin@nuos.edu.ua

ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНА СКЛАДОВА МИСТЕЦТВА ЖИТИ В СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

Дана стаття присвячена проблемі здатності людини жити в умовах соціальних трансформацій та постійного ризику, до яких вона не здатна пристосуватися внаслідок браку часу та раптовості змін. В роботі викладені погляди відомих філософів від давніх часів до сучасності, які відповідають на питання, що таке мистецтво жити і як пересічна людина може його опанувати, виживаючи в складних соціальних умовах.

Ключові слова: *мистецтво жити, ризик, криза, соціальні трансформації, світогляд, сенс буття.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку складних трансформаційних суспільств, який має глобальний характер, знаменується перманентною ситуацією ризику та невпевненості, в якій живе абсолютна більшість людей. Несподівані соціальні трансформації, військові конфлікти, масові заворушення, фінансові падіння великих корпорацій та цілих держав, до яких більшість населення не здатна пристосуватися, змушують людей відчувати страх, пригнічення, паніку, апатію, відчуття приреченості і неможливості щось змінити. Більшість людей в складних соціальних умовах втрачають володіння особливим видом мистецтва – мистецтвом жити і вільно творити свій унікальний

простір. Проте багато мислителів та філософів у своїх працях писали про здатність людини оволодіти цими здібностями і стати керманичем свого буття, незважаючи на несприятливі обставини та мінливі соціальні ситуації.

Мета статті – розглянути спадщину відомих філософів давніх часів та сьогодення, присвячену проблемі організації та керування людиною власного життя в умовах соціальної кризи та ризику.

Виклад основного матеріалу. Перші кроки в філософському трактуванні мистецтва жити відзначаються вже у пам'ятнику раннього буддизму «Дхаммападі». «Легко жити тому, хто нахабний, як ворона, зухвалий, нав'язливий, безрозсудний, зіпсований. Але важко жити тому, хто сором'язливий, хто завжди шукає чисте, хто неупереджений та холоднокровний, прозорливий, чиє життя чисте [2,с.132].

В «Артхашастрі» – давньоіндійській науці про корисність, про практичне життя, філософія виокремлюється в якості галузі знання, що відповідає за правильне життя: «Філософія важлива тим, що досліджує за допомогою логічних доказів: у вченні про три Веди – праведне та неправедне, у вченні про господарство – користь та шкоду, у вченні про державне управління – вірного та невірною політику, і досліджує при цьому сильні та слабкі сторони цих наук, приносить користь людям, укріплює дух у злиднях і у щасті і дає уміння міркувати, говорити та діяти. Філософія завжди вважається світильником для всіх наук, засобом здійснення будь-якої справи, опорою всіх постанов [2,с.137–138].

Передумови філософського трактування мистецтва жити проявляться у витоках давньогрецької філософії, особливо в її класичний період. Сократ був впевнений, що шлях до доброчинності пролягає через свідомість та спілкування в мудрості. Цей шлях є відкритим в більшості свій для всіх. І мислитель допомагав всім бажаючим афінянам відкрити істину. Його метод наближення до істини і його докази у бесідах з учнями завжди стосувалися порядку у світі людей. Своєрідним символом були для всіх його розідраний хітон («не в одежі

суть»), його виклик, кинутий народу («Чи здатні ви, громадяни, вбити філософа за волю думки?») – такими були складові його мистецтва жити.

Платон вважав вищим благом світ ідей, досконалого знання. Мистецтво жити та організувати життя інших, міста, держави – це прерогатива філософів. Звідси і ідея ідеальної держави, і ідеального життя.

Аристотель вважав доброчинністю у певній мірі таке поняття, як «золота середина». Надлишок та недостатність – приналежність вади. Щастям Аристотель вважав втілення безперешкодного використання людиною своєї головної здатності мислення. Ось чому Аристотель наголошує, що найщасливіше життя у філософа. «Помилятися можна різноманітно. Чинити вірно можна лише одним способом. Легко промахнутися, важко влучити у ціль. Перше легко, друге важко.» [2,с.161].

В елліністичний період турбота про гідне життя яскраво представлена у поглядах Епікура та стоїків. Епікур вважав найбільшим благом розсудливість, яка вчить, що неможна жити приємно, не живучи при цьому розумно, морально та справедливо, і, навпаки, неможна жити розумно, морально та справедливо, не живучи при цьому приємно [2,с.357].

Стоїчний образ думки про мистецтво жити включає в себе багатоманіття сентенцій:

- ніколи не впадати в нудьгу і не зазнавати надмірного тріумфування;
- ніколи не забувати про людську долю, про те, що лихо можливе у майбутньому;
- завжди дивитися в обличчя нещастям, щоб уникнути їх або змиритися з ними;
- завжди робити те, що здатен, і терпіти те, що випало на долю;
- вважати обов'язком те, що необхідно робити і для чого і достатньо розумних підстав. Протилежно обов'язку те, що не підтримує розум (наприклад, презирство до вітчизни, батьків).

Стоїки цінували свободу як можливість діяти самостійно.

Діалектику як вміння розмірковувати, володіти гостротою розуму, бути кмітливим стоїки вважали прекрасною якістю думки. Вона же охоплює собою і інші прекрасні якості:

- неспішність – підказує, коли нам слід і коли не слід погоджуватися;
- обачність – сприяє знаходженню аргументів проти, на перший погляд, правдоподібних висловлювань, аби не піддатися йому;
- неспростовність – сила в аргументах, аби не відхилятися від них до протилежного;
- серйозність – здатність приводити уявлення до правильних суджень.

За допомогою діалектики відрізняють істину і брехню, розрізняють судження переконливі та сумнівні.

Яскравий представник стоїцизму Сенека залишив багату спадщину стосовно мистецтва жити: «Найвище благо полягає у здатності презирливо ставитись до мінливостей долі. Його складає непереможна сила духу, навчена досвідом, спокійна у дії, з'єднана з великою гуманністю і турботою відносно оточуючих... Щасливим ми називаємо того, кого випадкові обставини не здатні зробити ні самовпевненим, ні малодушним, хто найбільше значення надає тому благу, яке він може сам собі створити, для кого справжньою насолодою стане...презирство до втіх [2,с.511]. І далі: «Людина...повинна схилити голову тільки перед власною духовною гідністю. Нехай вона стане майстерним будівником власного життя, покладаючись на себе і будучи готовою зустріти як посмішку долі, так і її удар. Нехай його впевненість спирається на знання, а знання хай відрізняються постійністю: одного разу прийняті їм рішення повинні зберігатися в силі, не допускати ніяких поправок» [2,с.514].

Г. Сковорода, один з небагатьох вітчизняних філософів зі світовим визнанням, пов'язав можливість людського щастя не просто з мудрістю, а й з самопізнанням та спорідненою працею. Саме споріднена праця, яка відповідає визначенню людини природою нахилам, виступає як «сродність до хліборобства», «сродність до військової справи», «сродність до богослов'я» тощо.

Жадоба багатства, влади, слави всупереч власній «спорідненості» не сприяє досягненню людського щастя. Вона, зрештою, приводить її на шлях згубних пристрастей, породжуючи несумісний із щастям смуток, журбу, страх, нудьгу, невизначеність сумління. Неспорідненість праці обертається суто формальним виконанням справ, професійними невдачами, постійними душевними та фізичними хворобами, а в підсумку – зламанною життєвою долею. «Люди, які борються зі своєю природою і працюють всупереч з нею, самі для себе являються вбивцями». «Яка мука – працювати у неспорідненій праці! Діяльність, що суперечить схильностям – початок нудьги та нещастя» [6,с.337].

Спорідненість обумовлює, за Сковородою, і різноплановість ставлення людей до мудрості та їхні різні життєві долі. Відповідність життя людини її спорідненості, яку обґрунтовував Г. Сковорода, визначається не тільки властивостями, які є спорідненими для людини, а й тим, наскільки вона виявляється здатною збагнути ці властивості та перебудувати своє життя відповідно до них. Так постає у вченні Г. Сковороди мистецтво жити в непростих умовах людського буття. «Не бійся перешкод, що зустрічаються у спорідненій праці, вона має переможну силу, вона все ламає на своєму шляху, вона, як джерело або полум'я, швидко рветься через перешкоди» [6,с.337].

Повчанням про щасливе життя присвятив свої відомі «Афоризми життєвої мудрості» А. Шопенгауер. Багато з цих афоризмів є актуальними, і «червоною ниткою» проходить у них думка про те, що для щастя нашого життя перша і найголовніша вагома умова – наша особистість [9,с.360]. Автор робить наголос на те, що людина з багатим внутрішнім світом перш за все спрямовує свої зусилля до відсутності болю, прикрості, до покою та дозвілля, тобто обирає тихе, скромне, по можливості вільне від турбот існування. Але головна позиція постає в іншому: «Життя існує не для того, щоб ним насолоджуватися, а для того, щоб його пересилювати, перетерпіти» [9,с.469]. «Робити зусилля і боротися з перешкодами є для людини такою ж потребою, як для крота рити землю. Бездіяльність нестерпна. Подолання труднощів – ось істинний сенс людського буття» [9, с. 512]

У той же час багато афоризмів А. Шопенгауера співзвучні із стоїчним образом думок: «Істинна життєва мудрість – у щасті наживо представляти собі нещастя, у дружбі – ворожнечу, у гарний погожий день – негоду, у любові – ненависть, у довірі та відвертості – зраду та каяття» [9,с.552].

Сучасно та, немов пророцтво звучать слова: «Розумний той, кого не обдурює примарна стійкість, та той, хто передбачає до того ж і напромак, в якому здійсниться зміна. При цьому не слід забиратися занадто далеко у майбутнє, а залишати дещо на долю випадку» [9,с.551].

Задоволення життям є справою малодосяжною. Тут можна згадати відоме висловлювання Геракліта: «Людам не стало би краще, якби усі їх бажання збулися» [2,с.280]. Сучасний польський філософ і письменник В. Татаркевич, порівнюючи погляди мислителів стосовно проблеми людського щастя, виділяє дві їх системи:

1. система на вузькому фундаменті – вона підходить для людей обачних, налаштованих на спокійне щастя, яке немов би гарантоване, хоча і обмежене. До цієї системи поглядів були схильні і епікурейці, і стоїки, і А. Шопенгауер. У цілому ця система поглядів песимістична. Втім, протиставлення песимістів та оптимістів у цьому питанні таке ж старе, як і сама філософія.

2. система на широкому фундаменті – вона є характерною для людей діяльнисних, негемовних, раціональних, оптимістичних. До цієї системи поглядів можна віднести і Аристотеля, і Лейбніца, і Руссо. 1-а система це система гарантій. 2-а система – це система ризику [8,с.202].

Інший сучасний польський автор, психолог і есеїст Ю. Козелецький пропонує розглядати, як мінімум, дві моделі діяльності в ситуаціях ризику: прометеївську та сизифову. Перша постає як варіант оптимістичної, приймається багатьма мислителями, вченими, політиками, революціонерами, першопрохідцями (можливо, тому автор назвав її ще моделлю Колумба), є характерною для людей діяльнисних, активних, винахідливих, навіть авантюрних. Ризик для таких людей є справою звичайною, навіть необхідною [4,с.117–119].

Дефініція ризику частіше за все включає в себе декілька змінних: невизначеність, вірогідність, динаміку, небезпеку того, що відбувається або наступаючого соціального буття. У своїй книзі «Людські якості» італійський мислитель А. Печчеї характеризує сучасне суспільство ризику і кризи як період, коли настає кінець однієї епохи, коли людина не знає, як себе поводити, щоб бути готовою для наростаючої кількості змін, безладу та загрози, які породжують збентеження у людській душі [5,с.83]. Таке суспільство потребує особливих людських якостей. Людина повинна «знати, хотіти та могли». А насправді має місце набір таких якостей, коли людина думає, що може, але поки що не хоче, тому що не знає [5,с.86].

Ставлення до ситуацій ризику і кризи може бути дуже різноманітним. Одні люди вміють мобілізуватися, розробляють плани та проекти, зосереджують свої сили та зусилля, тобто не відходять від дійсності, приймають її такою, яка вона є. Інші зазнають потрясіння від зіткнення з реальністю, і це потрясіння також грає свою роль, приковує увагу до найближчих небезпек. Але ця увага зосереджується при цьому на власне негативних тенденціях. Таке фокусування уваги породжує страх, а заснована на ньому поведінка важко спрямовується за потрібним курсом.

Вміння перейти від страху та потрясіння до нового позитивного бачення, зрозуміти дух людини, надати йому ідеали, в які вона змогла би дійсно повірити, заради яких могла би жити і боротися, нарешті, перетворити у переваги наші слабкі сторони – все це не є легким завданням. Для цього, як мінімум, потрібно прийняти до уваги існуючі в суспільстві ризику і кризи здорові тенденції, позитивні начала. І тоді людина, на перший погляд, безпорадна перед обставинами, все ж може вистояти, спираючись на власні судження і власні людські якості [5,с.118].

Один з яскравих представників філософії екзистенціалізму А. Камю у своєму відомому «Міфі про Сізіфа», акумулюючи людське життя, з одного боку, заперечує його сенс. Людське життя для Камю абсурдне, але він шукає вихід не у заспокоєності та спогляданні цієї абсурдності, а у мужності продовження

навіть абсурдного життя. Ця мужність є для Камю своєрідним мистецтвом жити [3,с.292,306].

Але більш конструктивну концепцію мистецтва жити ми знаходимо у К. А. Абульхонової-Славської у її роботі «Стратегія життя», у якій людина постає як суб'єкт життя. Стратегія життя являє собою індивідуальну організацію, постійне регулювання ходу життя по мірі його здійснення згідно з цінностями даної особистості та її індивідуальними спрямованостями [1,с.10–75].

Мистецтво життя полягає не тільки в тому, щоб враховувати свою індивідуальність, а і в тому, щоб співвідносити свої життєві цілі, плани та бажання зі своїми особистісними можливостями, щоб розкрити в ході життя в собі нові якості, розвивати нові здібності.

При складних потрясіннях, до яких, на наш погляд, відносяться і ризики, і кризи, часто породжується уявлення про неможливість зміни окремою людиною свого життя. Зможе або не зможе людина в ситуаціях ризику і кризи стати суб'єктом – така одна з центральних проблем стратегії особистого життя. Як одна із складових такого процесу розглядається своєчасність як здатність людини визначати момент найбільшої узгодженості логіки подій та своїх внутрішніх можливостей, наприклад, змінити професію, почати ту чи іншу справу з врахуванням чіткої оцінки своїх шансів.

Як друга складова розглядається відповідальність як усвідомлення всіх наслідків від вже скоєного та упущеного. Суспільство ризику виставляє людині багатоманіття незв'язаних між собою умов. Здатність до стратегії життя полягає в тому, щоб не піддатися цьому потоку, не захлинутися у ньому, забувши про власні цілі та задачі.

Оптимістичним трактуванням мистецтва жити відрізняється знаменитий мислитель, психолог і гуманіст В. Франкл. Його бачення здатності людини виживати в складних умовах, викладене в роботі «Людина у пошуках сенсу», базується на здатності знаходити сенс у будь-якій ситуації. Людину дослідник бачить однозначно як суб'єкта та головну дійову особу власного життя. Перед нею завжди викреслюється можливість специфічного вибору – вибору того, як

ставитися до того, що «підкидає» життя у якості випробувань. Людина, здатна бачити сенс у своєму існуванні, є практично непереможною, оскільки у неї завжди є моральні сили для того, щоб рухатися вперед. Але при цьому сенс життя неможливо штучно вигадати чи запозичити задля свого заспокоєння, його можливо лише самостійно знайти [10].

Не менш важливою є здатність до організації життя, здійснити та зв'язати так справи та ситуації, аби вони, підпорядковані одному єдиному задуму, сконцентрувалися на єдиному напрямку. Ця здатність називається вмінням надати життю певний хід як цілісності; це є оптимальною якістю особистості як суб'єкта життя, яка дозволяє людині стати відносно вільною, незалежною по відношенню до зовнішніх вимог, тисків, спокус. Іншими словами, динаміка життя не повинна бути випадковим чергуванням подій, вона повинна залежати від активності особистості, її здатності так організувати і надати подіям власного життя бажаного напрямку. Головне – не сидіти склавши руки, не деградувати, а проявляти життєву зрілість (вона проявляється, у тому числі, і в байдужому ставленні до спокус). «Світ ловив мене, та не піймав» – говорить епітафія на могилі Г. Г. Сковороди. Ці слова можна вважати філософським заповітом всім нам.

Усі найбільш важливі соціальні проблеми нашого часу зобов'язують нас враховувати кожен крупицю мужності та великодушності, які ми тільки змогли в собі віднайти. Про це пише у своїй незвичайній роботі «Про велич душі» Ч. П. Сноу. «Велич душі – це така добродетель, одним з коренів якої є любов чи співчуття, благо чинність чи братерство – не важливо, як ми назвемо клей, що скріплює нас всіх. Другий корінь – це почуття реальності. Є ще один корінь – своєрідна пихатість. Та сама пихатість, яка змушує нас бути кращими, ніж ми є від природи» [7, с.303].

Ми живемо у час, коли крах надій та страх роблять людей жорсткими, наповнюють їх ненавистю, а ненависть – найгірший спонукальний мотив як в особистих, так і в суспільних справах. «Ми не тільки досить значні. Ми доволі жалюгідні. Добродетель важка для нас. Не забувайте: ненавидіти легко і

ламати легко. Цей особливий вид легкості і складає, у кінцевому рахунку, наші душі», – так завершує своє есе про велич душі цей знаменитий гуманіст.

Висновки. У сучасних умовах ризику та нестабільності, коли пересічна людина не здатна бути абсолютно впевненою у подіях майбутнього, формування цілісної світоглядної позиції напрочуд важливе. Особистість, яка має систему поглядів та принципів стосовно організації та сенсу свого буття, має більший потенціал для виживання у складних умовах, ніж особистість, дезорієнтована у реальності і залежна від збігу зовнішніх обставин. Філософи та мислителі, представлені у даній статті, виявили свої позиції стосовно особливого мистецтва – мистецтва жити. Особлива творча справа кожної окремої людини – виробити на основі викладених мислителями вчень та свого досвіду власну унікальну світоглядну систему і пройти за допомогою неї усі перешкоди та труднощі складного періоду соціальних змін.

Література і джерела

1. **Абульханова-Славская, К. А.** Стратегия жизни [Текст] К. А. Абульханова-Славская – М.: 1991. – 221 с.
2. Антология мировой философии в 4х томах. [Текст] Т. 1, ч. 1 –575 с.
3. **Камю, А.** Миф о Сизифе. Эссе об абсурде [Текст] А. Камю Сборник «Сумерки богов» – М.: 1988. – 294 с.
4. **Козелецкий, Ю.** Человек многомерный (Психологические эссе) [Текст] Ю. Козелецкий – К.: Лыбидь. 1991. – 288 с.
5. **Печчеи, А.** Человеческие качества [Текст] А. Печчеи – М.: Прогресс. 1985. – 311с.
6. **Сковорода, Г.** Твори у 2 т. [Текст] Г. Сковорода – К.: Обереги. 1994, т. 2 435 с.
7. **Сноу, Ч. П.** О величии души. Портреты и размышления [Текст] Ч. П. Сноу – М.: Прогресс. 1985. – 368 с.
8. **Татаркевич, В.** О счастье и совершенстве человека [Текст] В. Татаркевич – М.: Прогресс. 1998. – 365 с.

9. **Шопенгауэр, А.** Две основные проблемы этики; Афоризмы житейской мудрости: Сборник [Текст]А. Шопенгауэр – Мн.: Попурри. 1997. – 592 с.

10. **Франкл, В.** Человек в поисках смысла[Текст]В. Франкл – Спб.: «Прогресс». 1990 – 404 с.

References:

1. Abulkhanova-Slavskaya K. A. Strategiya zhizni [Strategy life].Moscov, 1991. 221 p.

2. Antologiya mirovoy filosofii v 4kh tomakh. [Anthology of World Philosophy in 4 volumes] Vol. 1, part. 1. 575 p.

3. Kamyu A. Mif o Sizife. Esse ob absurde [Myth of Sisyphus. Essays about the absurd]. Moscov, 1988. 294 p.

4. Kozeletskiy Yu. Chelovek mnogomernyy (Psikhologicheskie esse) [Multidimensional Man (Psychological essay)]. Kyiv, LybidPubl.,1991. 288 p.

5. Pechchei A. Chelovecheskie kachestva [Human Qualities]. Moscov,ProgressPubl., 1985.311p.

6. Skovoroda G. Tvory u 2 t. [Writings in 4 volumes].Kyiv, Talismans Publ.1994,Vol. 2 435 p.

7. Snou Ch. P. O velichii dushi. Portrety i razmyshleniya [The greatness of soul. Portraits and Reflections]Moscov,ProgressPubl.,1985.368 p.

8. Tatarkevich V. O schaste i sovershenstve cheloveka [About happiness and perfection of man]Moscov,ProgressPubl.,1998.365 p.

9. Shopengauer A. Dve osnovnye problemy etiki; Aforizmy zhiteyskoy mudrosti: Sbornik [Two major issues of ethics; Aphorisms of worldly wisdom].Minsk, PotpourriPubl., 1997. 592 p.

10. Frankl V. Chelovek v poiskakh smysla [Man's Search for Meaning].Saint Petersburg ProgressPubl., 1990. 404 p.

Shchukin Ye. O., Candidate of Sciences (Philosophy), Associate Professor of the Department of Philosophy and Cuturology, Institute of in absentia and controlled from distance education of National University of Shipbuilding after Admiral Makarov (Ukraine, Mykolaiv), yevgen.shchukin@nuos.edu.ua

Honcharova O. O., Graduate Student of the department of Social Sciences, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), yevgen.shchukin@nuos.edu.ua

Philosophical and sociological component art of living in risk society

This article deals with a problem of possibility of a person to live in conditions of social transformation and the constant risk to which he is not able to adapt due to lack of time and sudden changes. The article presents the views of the famous philosophers from ancient times to the present, that answer the question, what is art of living and how a normal person can learn it, surviving in difficult social conditions.

Keywords: *the art of living, risk, crisis, social transformation, world outlook, the meaning of existence.*

Щукин Е. А., кандидат философских наук, доцент кафедры философии и культурологии Института заочного и дистанционного образования Национального университета кораблестроения имени адмирала Макарова (Украина, Николаев), yevgen.shchukin@nuos.edu.ua

Гончарова О. О., аспирант кафедры социологических наук Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова (Украина, Киев), yevgen.shchukin@nuos.edu.ua

Философско-социологическая составляющая искусства жить в обществе риска

Данная статья посвящена проблеме возможности человека жить в условиях социальных трансформаций и постоянного риска, к которым он не способен приспособиться из-за нехватки времени и внезапности изменений. В работе изложены взгляды известных философов от древних времен до современности, которые отвечают на вопрос, что такое искусство жить и как обычный человек может его освоить, выживая в сложных социальных условиях.

Ключевые слова: *искусство жить, риск, кризис, социальные трансформации, мировоззрение, смысл существования.*